

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת צו ופסח, תשס"ב
מס' 437מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

דרשות על סימני ליל הסדר

השימוש בסימנים למטרות שונות היה שכיח אצל קדמונים; עדות לכך הם הסימנים שנקבעו לסוגיות שונות ולרשימות של שלשלות של מוסרים בתלמוד הבבלי, רשימות בעלי המסורה ועוד. בדורות מאוחרים באו דרשנים שפירשו את הסימנים כרמזים והעמיסו עליהם דרשות וסודות. כך גם אירע לסימן המחורז 'קדש ורחץ', שהוא הסימן השגור ביותר מבין הסימנים הרבים שנתחברו להגדה של פסח.¹ סימן זה זכה לפירושים רבים, אולם דומה שתשומת הלב הרבה ביותר ניתנה לו על ידי ר' צמח כהן (1740-1813). ר' צמח חי באי ג'רבה שבתוניסיה ובצעירותו למד אצל ר' אהרן פרץ (נפטר 1766), ולאחר מכן שימש כרב וכדרשן. הוא חיבר ספרים רבים ואף כתב פירוש להגדה, 'מדרש הגדה' (ג'רבה תרע"ט), שכתיבתו נסתיימה בשנת 1784. בראש הפירוש להגדה מצויים נ"ה פירושים שחיבר ר' צמח על סימני הסדר במשך נ"ה שנים - סימן לשנה. בסימן השמיני כתב שהוא בשנת הכ"א לחייו, שנת תקכ"א (1761), משמע שהתחיל את כתיבתו שבע שנים לפני כן, כלומר בשנת 1754, בהיותו כבן י"ד. ואכן בראש הסימנים הוא מעיד שכתיבתו החלה בהיותו צעיר, "מכד הוינא טליא". מתוך כך משמע שהפירוש האחרון נכתב בשנת 1808.

ר' צמח משתמש בדרכי דרוש מוכרות: ראשי תיבות, נוטריקון, גימטריה, א"ת ב"ש, חילופי אותיות, חלוקת מלה לשתים וכדו', ופעמים בודדות הוא מרמז גם לרעיונות קבליים. לעתים הוא נעזר בדרושים שחיבר בשנים קודמות ומפנה אליהם. יש דרשות שתוכנן מוקדש לנושא מסוים ויש הכוללות נושאים אחדים. עניינן של רוב הדרשות הוא בנושא החזרה בתשובה או בלימוד תורה, אך יש גם נושאים אחרים, כגון מצוות התוכחה (ה, יג, יד, טז ועוד), טהרת המשפחה (י, יא, כה), נטילת ידים (כו), ענייני המועד (מא, מו), אמירת ק' ברכות בכל יום (מה), או דברים שאירעו לאבותינו ביציאת מצרים (מד). הנה לדוגמה הדרוש בשנת המ"א, בו מתבארים הסימנים כמרמזים אל ההכנות לחג:

בשנת הארבעים ואחד ראיתי לרמוז כל הסימן על ענייני המועד, שצריך האדם לקדש ולטהר את עצמו ברגל, כמאמרם ז"ל (יבמות כ, ע"א) קדש עצמך ורחץ והטהר, וזה בענין טהרת הגוף. ואחר 'כרפס יחץ' אותיות ספרך יחץ, כמאמר ר' יהושע (ביצה טו, ע"ב) חציו לה' וחציו לכם, אי נמי כרפס רך פס, שמזמין עניים על שלחנו בדברים רכים ופיוסין, יחץ על שם (יש' נח, ז) 'הלא פרוס לרעב לחמך' כדי שלא יתבייש. 'מגיד רחצה' כמאמרם ז"ל

¹ אוסף של סימנים מצוי אצל רמ"מ כשר - ר"ש אשכנזי, הגדה שלמה, ירושלים תשכ"ז, עמ' 77-82. וראה עוד: תיקון חג הפסח לתלמידי רבינו יונה וחכמי קטלוניה, מהד' א' שושנה - י"ש שפיגל, ירושלים תשנ"ז, עמ' נט-ס; ש' וז' ספראי, הגדה של פסח - הגדת חז"ל, ירושלים תשנ"ח, עמ' 93-96; הגדה של פסח - פסח דורות, מהד' י"ש שפיגל, ירושלים תש"ס, עמ' ו-ז.

בפרשת ויקהל משה,² משה התקין להם לישראל לדרוש לרבים הלכות שבת בשבת והלכות רגל ברגל, ואמרו חכמי המוסר שאין לדרוש לרבים אלא ענייני איסור והתר וענייני התשובה וזהו מגיד רחצה, על דרך (יש' א, טז) רחצו הזכו וכו'. 'מוציא מצה' לומר שאם יש לו בלבו שום דאגה או מצה ומריבה מוציא אותה מלבו ומכניס שמחה במקומה והיינו מוציא מצה. 'מרור כורך' לפי שאין ארי נוהם מתוך וכו' (ברכות לב, ע"א),³ ולפי שהאדם אוכל בשר ושותה יין במועד שאין שמחה אלא בבשר ויין ויש לחוש שמא יחטא ח"ו, לזה הזהיר ואמר מרור כורך 'שלחן עורך' כלומר שיקדיש לכרוך המרור הוא היצר סמוך (יש' כו, ג) לפי ששלחנו עורך ופן יחטא ח"ו, לכן אני מזהירו שיכרוך וישבר אותו מקודם. ואם עשה כן, 'צפון ברך' שיכריע מלאך הרע לענות אמן בעל כרחו (שבת קיט, ע"ב) ולברכו כי נודע שהיצר נקרא צפון (סוכה נב, ע"א), כדברי אומרו (יואל ב, כ) 'זאת הצפוני' וכו', ואע"ג שדרכו כסל לו להחטיא בני אדם, אדם כזה מהללו ומשבחו ונרצה לו לברכו ולענות אמן בעל כרחו.

ר' צמח אינו מגלה מה טעם ראה לדרוש את סימני ההגדה. אולם דומה כי הושפע בכך מרבו, ר' יצחק חדאד (1680 בערך 1755-) - מרבני ג'רבה בדור שלפניו. חכם זה דרש בספרו 'זרע יצחק' (ירושלים תשס"א, עמ' קו-קי) את סימני ההגדה באופנים אחדים, ואף גילה מה הניע אותו לדרושם. הוא ציטט את דברי ר' מרדכי יפה (1530-1612) בעל הלבושים, שכתב על הסימן התלמודי (מגילה לא, ע"א) 'משך תורא' וכו' על קריאת ס"ת של ימי הפסח (הל' פסח, סי' תצ):

אי אפשר שנפלו עליו במקרה בלא כוונה כי ודאי נתנוהו בכוונה...שאפילו שיחה קלה שלהם צריכה לימוד כל שכן במקום הזה שנתנוהו לסימן לקריאת קדושת התורה.

לאחר מכן מצטט ר"י חדאד את הדרוש של ר"מ יפה לסימני קריאת התורה ההם, וכותב:

לכן גם כן אמרתי אענה אף אני חלקי לעשות דרך רמז בסימן זה, שעשו רז"ל בסדר של ליל פסח, שבודאי גם הוא לא תקנוהו בדרך מקרה, ואען ואומר לפי דעתי שבאו לרמז לנו...

הספר 'זרע יצחק' היה קרוב לודאי לנגד עיניו של ר' צמח כהן, וניתן אפוא לשער שהרעיון לדרוש את סימני ההגדה בא לו מרבו, אשר הסיק כן מהדרוש של ר' מרדכי יפה, מגדולי התורה בפולין.

ד"ר אהרן ארנד
המחלקה לתלמוד

² נראה שהכוונה לברייתא במגילה ד, ע"א; לב, ע"א והמלים "ויקהל משה" אינן מובנות. ואולי כוונתו לפרשת אמור (ויק' כג, מד), בהתאם לדברי רש"י במגילה לב, ע"א.

³ כך נאמר שם: "מרי דבי ר' ינאי אין ארי נוהם מתוך קופה של תבן אלא מתוך קופה של בשר".